

УДК 631.11(477.63)

Б. В. Душин,
к. е. н., професор, Дніпропетровський державний аграрний університет
І. Г. Кадифус,
старший викладач, Дніпропетровський державний аграрний університет

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

Проаналізовано сучасний стан економічного розвитку фермерських господарств Дніпропетровської області, виявлені окремі недоліки в їх роботі, а також визначено можливі шляхи їх подолання.

The current state of economic development of farms in Dnipropetrovs'k region, revealed some shortcomings in their work and identified possible ways to overcome them.

Ключові слова: фермерські господарства, ефективність, капітальні вкладення, розвиток, технічне забезпечення, прибуток, урожайність.

Key words: farmer, efficiency, capital investment, development, maintenance, profit, productivity.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

Фермерські господарства є основою ефективного функціонування сільського господарства промислово розвинутих країн. Переваги фермерського господарства над іншими формами господарювання полягають у тому, що в них основним мотивом трудової активності працівника є його особистий інтерес, який виражається в результатах діяльності.

Фермерські господарства повинні розглядатися не як альтернатива великим виробництвам, а як об'єктивно необхідне їх доповнення, що дозволить більш повно розкрити і використати потенціал сільського господарства. З цих позицій функціонування фермерських господарств створює передумови для підвищення ефективності аграрної економіки, розширюючи межі пошуку раціональних форм і методів використання природних і економічних ресурсів аграрного виробництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та практичні аспекти функціонування й розвитку фермерських господарств досліджували багато провідних науковців та вчених Амосов О.Ю., Бурковський І.Д., Бурковська А.В., Кропивко М.М., Мельник Л.Ю., Мельник Л.Л., Макаренко П.М., Месель-Веселяк В.Я., Саблук П.Т. та багато інших.

Однак, ряд питань стосовно функціонування фермерських господарств є на сьогодні дискусійними і потребують більш поглибленого вивчення, що є важливим завданням на сучасному етапі досліджень.

Метою статті є аналіз виробничого-господарської діяльності фермерських господарств Дніпропетровської області, оцінка чинників, що впливають на їх розвиток, а також визначення можливих напрямів їх подальшого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Двадцятирічний етап становлення і розвитку фермерських господарств, можна вважати, завершився, що є важливим результатом ринкової реформи в аграрному секторі економіки.

На першому етапі розвитку (1991—1999 рр.) фермерські господарства як в Україні, так і у Дніпропетровській області зростали найбільшими темпами. За ці роки вони збільшились в Україні більш як у 17 разів, відповідно у Дніпропетровській області — у 40 разів. Протягом наступних років (2000—2007 рр.) темпи зростання фермерських господарств значно уповільнилися, а у останні три роки (2008—2010 рр.) кількість їх в області зменшилась на 134, відповідно в Україні за два останні роки, на 2370 одиниць. Починаються процеси вимирання дрібних фермерських господарств, що відбувається, на нашу думку, дуже повільно.

У 2010 р. кількість фермерських господарств у області дорівнювала 3085 од. В їх користуванні знаходилось 450,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т.ч. 445,8 тис. га. ріллі. Понад 81% сільгоспугідь взято в оренду. В області розташовано близько 8% від їх загальної кількості в Україні. Спеціалізуються вони в основному на вирощуванні зернових культур і соняшнику. В фермерських господарствах надзвичайно слабо розвинена галузь тваринництва. Так, валова продукція тваринництва, у загальному обсягу її виробництва, займає тільки 8%. Розмір земельної ділянки на одне господарство складає 146 га (без господарств, що не мають землі).

Роль фермерських господарств у вирішенні продовольчої проблеми країни не відповідає покладеним на них вимогам. Так, питома вага виробленої сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами області у загальному її виробництві за останні п'ять років становила 7%, а у загальній площі сільгоспугідь відповідно 20%.

Досягнутий рівень врожайності сільськогосподарських культур як основний натуральний показник ефективності у фермерських господарствах області ще низький. За останні шість років (2005—2010 рр.) врожайність має значні коливання. Найвищою вона була у 2008 р., а в 2009 і 2010 рр. значно знизилась. Так, по зерновим культурам у 2010 р. порівняно з 2008 р. врожайність знизилась на 26,6% і дорівнювала 21,9 ц з гектара, відповідно по озимій пшениці — на 25,2 і 24,9, яровому ячменю — на 37,0 і 15,0, кукурудзи на зерно — на 11,6 і 25,5, по овочам — на 25,9 і 147,6 ц/га, по соняшнику залишалась на рівні 14,1 ц/га.

Для більш детального аналізу зробимо порівняння рівня врожайності у фермерських господарствах й інших формах господарювання. Так, у 2010 р. врожайність у підприємствах інших форм господарювання була вищою у порівнянні з фермерськими господарствами по зерновим культурам на 5 ц, відповідно по озимій пшениці — на 5,1, яровому ячменю — на 3,0, кукурудзи на зерно — на 6,7, соняшнику на 1,8, овочам — на 141,5 ц/га [5, 6].

Недостатній рівень урожайності сільськогоспо-

дарських культур у фермерських господарствах області можна пояснити наступним: недотриманням рекомендованих сівозмін, що приводить до втрат родючого шару ґрунту; застосування фізично і морально застарілої техніки, що веде до підвищення витрат по її експлуатації і зниження конкурентоспроможності продукції; використання витратних технологій вирощування сільськогосподарських культур; недостатньої кількості внесення органічних і мінеральних добрив, засобів захисту рослин тощо.

Урожайність сільськогосподарських культур залежить від запасу поживних речовин у ґрунті й нагромадження їх у формі доступній для рослин. У сучасних умовах господарювання фермерські господарства використовують накопиченні природою запаси поживних речовин і мало що поповнюють. Так, у 2010 р. тільки 43,6% фермерських господарств вносили мінеральні добрива із розрахунку по 60 кг діючої речовини на гектар, при нормі 150—180 кг, а органічних добрив — 2,4% господарств по 2 т на гектар при нормі 20—30 тонн. Не краще становище було і в попередні двадцять років. Крім цього, протягом усіх років існування у структурі посівних площ фермерських господарств соняшник займав більше 25%, а у 2010 р. — 37,2%. Тому впровадження сівозмін при даному рівні господарювання є проблематичним.

Головною метою будь-якого виробництва є одержання прибутку. Це стосується і фермерських господарств. Проведенні нами дослідження показують, що у фермерських господарствах зростає виробництво валової і товарної продукції, прибутку. Значно зросли ці показники з розрахунку на одне фермерське господарство і на одного працюючого. Рівень рентабельності за аналізовані роки позитивний. Тобто, на перший погляд, фермерські господарства із року в рік господарюють ефективніше. Але це так, тому що вони значно відстають у своєму розвитку від господарств інших форм господарювання.

Так, у 2010 р. у фермерських господарствах порівняно з господарствами інших форм господарювання області вироблено валової продукції з розрахунку на 100 га сільгоспугідь на 176,1% менше. Річна продуктивність праці у фермерських господарствах на 61,6% нижча. Рівень рентабельності дорівнював 42,7% [6]. Вважаємо, що він був отриманий не в результаті покращення господарювання, а в основному внаслідок підвищення цін на сільськогосподарську продукцію у 2010 р.

Недоліки господарювання у фермерських господарствах зумовлені: незначними розмірами землекористування; недостатньою забезпеченістю матеріально-технічними ресурсами; слабкою допомогою з боку держави, місцевої влади; неможливістю активно використовувати кредити, недостатнім інформаційним забезпеченням тощо.

Тому розглянемо основні напрями подальшого розвитку фермерських господарств Дніпропетровської області, які потребують якісного перетворення.

Одним із важливих чинників, що впливають на ефективну роботу фермерських господарств, є розміри земельної ділянки на одне господарство. Так, розмір її у

2010 р. порівняно з 1991 р. збільшився у 5,2 рази, а з 2000 р. у 1,5 рази і дорівнює 146 га сільгоспугідь, це відбулося здебільшого за рахунок збільшення площі сільгоспугідь на 53,6%.

Фермерські господарства Дніпропетровської області мають значні коливання земельної площі на одне господарство. Так, групування фермерських господарств області за 2010 р. показує, що розмір земельної ділянки на одне господарство в групі до 100 га дорівнював 35 га, їх кількість становила 2439 (79,1%), вирощували сільгосппродукцію на площі 85,5 тис. га (10%); в групі від 100,1 до 500га, відповідно — 232 га, 452 (14,6%), 104,6 тис. га (23,2%); в групі від 500,1 і більше — 1344 га, 194 (6,3%) і 260,7 тис. га (57,8%) [5; 6]. Таким чином, 93,7% фермерських господарств області мають розміри земельної ділянки на одне господарство, які не відповідають рекомендаціям наукових установ, мінімум 350—400 га [3].

Для вирішення цього питання потрібна ціленаправлена робота серед фермерів щодо роз'яснення переваг оптимального за розміром господарства в залежності від спеціалізації; створювати вигідні умови для об'єднання фермерських господарств у різні кооперативи тощо. Це дозволить вирішити декілька проблем: підвищити рівень механізації трудовітких процесів; рівень завантаження техніки і її використання; можливість накопичувати кошти для оновлення технічних засобів тощо.

Технічна забезпеченість фермерських господарств є однією з головних проблем їх подальшого розвитку, тому що для виконання сільськогосподарських робіт у оптимальні строки і впровадження сучасних ресурсозберігаючих технологій їм потрібен набір сучасної сільськогосподарської техніки. У 2010 р. технічна забезпеченість фермерських господарств технікою була низькою. Так, на 100 фермерських господарств припадало: 104 трактори, 26 зернозбиральних комбайнів, 1,5 кукурудзозбиральних комбайнів, 57 сівалок, 13 жаток. За рекомендаціями наукових установ, це у 2—2,5 рази менше необхідної кількості. Крім цього, дані вибіркового обстеження свідчать про те, що 75% техніки застаріла та має значний відсоток зношення, продуктивність її низька, а витрати експлуатації — великі. При такій технічній забезпеченості фермерських господарств важко розрахувати на високу ефективність їх господарювання. Наприклад, розрахунки показують: щоб знизити питому вагу амортизаційних відрахувань і експлуатаційних витрат у структурі собівартості продукції, потрібно мати стовідсоткову оптимальну забезпеченість сільськогосподарською технікою [2].

Організуючим елементом будь-якого виробничого процесу є професійний і кваліфікаційний склад працівників. Склад колективів фермерських господарств формується за рахунок членів їх сімей і найманих працівників. Члени сімей фермерів складають більше 55% їх загальної кількості. За нашими розрахунками у 2010 р. 32% фермерів не використовували найманих працівників, а у 21% фермерів вона була прихованою. Ще не всі фермери мають відповідний професійний рівень. Слід пам'ятати, що робітник сільського господарства має справу з живими організмами: рослинами і твари-

нами, які потребують особливого до них ставлення і спеціальних знань. Крім цього, через кожні 3—5 років знання оновлюються у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу. Тому проблема підвищення кваліфікації кадрів для сільського господарства повинна стати державною. У 2010 р. виділених державним фондом підтримки фермерських господарств області коштів на підвищення кваліфікації фермерів, не надійшло. Бажаємо вивчити систему післявузівського навчання у розвинутих країнах.

У сучасних умовах дрібними і малим фермерським господарством дуже важко кожен рік вирішувати питання стосовно обробки землі, догляду за посівами, збирання врожаю, реалізації продукції за вигідними цінами тощо. Ці питання можуть вирішити самі фермери об'єднавшись у різні кооперативи. У 2010 р. фермерські господарства обслуговувало 256 об'єднань, які займалися ремонтом, перевезенням вантажів і наданням інших видів послуг. Але цей процес відбувається дуже повільно. Основні причини в тому, що селянин — це власник, він прив'язаний до землі, прагне до сімейного господарювання. Тому не бажає об'єднуватись у кооперативи. Тільки ціленаправлена роз'яснювальна робота про переваги кооперативів може подолати психологію селянина. На нашу думку, першим етапом, вирішення цієї проблеми повинні стати створення об'єднань фермерів у сільськогосподарські кооперативи, а потім — збутові, постачальні, з переробки сільгосппродукції, сервісні та інші. Кооперативи не є прибутковими об'єднаннями, а створюються для того, щоб створити належні умови для ефективного господарювання фермерів. У Європейських країнах світу кооперативний рух розпочався двісті років тому, тому, в першу чергу, потрібно взяти на озброєння їх досвід.

На сучасному етапі розвитку фермерських господарств залучення інвестицій йде повільно. Основна причина полягає в тому, що сільське господарство є однією із найризикованіших галузей виробництва тому, що залежить від природно-кліматичних умов, тривалості виробничого процесу, що приводить до значного збільшення терміну повернення коштів.

За останні шість років (2005—2010 рр.) капітальні інвестиції у фермерські господарства області зросли у 3 рази, і у 2010 р. становили 163,3 млн грн. Із цієї суми 78,3% коштів направлені на придбання техніки, обладнання, інструментів, інвентарю, решта — на капітальне будівництво, капітальний ремонт, формування основного стада й інше.

За джерелами фінансування у 2010 р. 95,8% капітальних інвестицій надійшло за рахунок власних коштів фермерів і 4,2% кредитів банків. Крім цього, фінансова допомога фермерським господарствам надається Українським державним фондом підтримки. За аналізуючі роки вона збільшилась у 2,4 рази і у 2010 р. дорівнювала 5,2 млн грн., а в порівнянні з 2009 р. зменшилась на 40%, а з 2008 р. — на 57,4%. У 2010 р. компенсаційних виплат з сторони держави не було, всі надані кошти — поворотні. З розрахунку на один гектар ріллі інвестиції у 2010 р. склали 378 грн., в т.ч. державні 11,6 грн.

Багато це, чи мало? У Польщі допомога фермерським господарствам надається в межах 125—250

євро і більше на один гектар, в залежності від вирощуваних сільськогосподарських культур [1]. Це в 10—20 разів більше, ніж в Україні. У США допомога у розлинництві надається як на посівний гектар, так і в залежності від середньої врожайності за кілька років. Стимулюють переважно великі господарства, які ефективно ведуть виробництво [3]. Слід зазначити, що субсидії сільському господарству в розвинутих країнах становлять від 20 до 80% у вартості сільськогосподарської продукції [4].

Тому в найближчий час потрібно значно збільшувати фінансову допомогу фермерським господарствам. Це можливо зробити через державну допомогу, надання пільг при наданні кредитів, коштів переробних підприємств, місцевої влади, а також з урахуванням зарубіжного досвіду, що дасть змогу значно покращити конкурентоспроможність продукції і підвищити ефективність господарювання фермерських господарств.

Ефективність функціонування фермерських господарств залежить не тільки від ресурсного забезпечення, а також і інформаційного. На сучасному етапі їх розвитку інформаційне забезпечення є найменш розвиненим. Тому цю проблему потрібно негайно вирішувати.

Основне завдання інформаційного забезпечення — донести до виробників сільського господарства, в тому числі і фермерів, наукові розробки в сфері нових технологій, техніки, агробізнесу тощо. На нашу думку, це один із потужних ресурсів стабільного розвитку сільськогосподарського виробництва. Фермер повинен володіти знаннями пошуку, обробки і аналізу інформації. Але стримувальними факторами ефективного впровадження наукових розробок у сільськогосподарське виробництво є відсутність достатніх обігових коштів у фермерських господарствах; діючого державного механізму інвестування впровадження інновацій у сільське господарство; недостатньо економічних знань у фермерів для орієнтації у ринковій економіці; відсутність ініціативи як з боку наукових установ, так і самих фермерів; а також відсутність висококваліфікованих менеджерів з цієї проблеми.

Як показує вибіркове опитування фермерів, економічні знання є найбільш слабким їх місцем. Фермер повинен, для прийняття обґрунтованих рішень в умовах конкуренції і змін кон'юнктури ринку, добре орієнтуватись у питаннях економіки, менеджменту, маркетингу, фінансів. Тобто мати відповідні знання з формування витрат у ринковій економіці і розрахунку прибутку, рентабельності продаж, ринкового ціноутворення, інвестування і страхування, банківської справи тощо. Бути здатним розв'язувати будь-які фінансово-економічні питання розвитку фермерського господарства. Тому повинна запрацювати система розповсюдження сільськогосподарських і економічних знань за напрямом "держава — область — район — споживач (фермер)".

ВИСНОВКИ

На третьому етапі розвитку у фермерських господарствах повинні відбутися якісні перетворення у наступних напрямках:

— створення умов для збільшення земельних ділянок у фермерських господарствах до оптимального, як мінімум 350—400 га за рахунок їх об'єднання, оренди тощо;

— сучасна забезпеченість технічними ресурсами фермерських господарств недостатня і потребує якісного оновлення в необхідній кількості, що дасть змогу підвищити рівень механізації трудомістких процесів, рівень завантаження техніки і її використання;

— підвищити врожайність сільськогосподарських культур за рахунок впровадження рекомендованих сівозмін, використання нових ресурсозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур, внесення необхідної кількості органічних та мінеральних добрив, засобів захисту рослин, що дасть змогу покращити родючість ґрунту і підвищити конкурентоспроможність продукції;

— потрібно вирішити проблему інформаційного забезпечення фермерів, через систему підвищення кваліфікації, що дасть їм змогу швидше впроваджувати наукові розробки у виробництво, вільно орієнтуватися у ринковій економіці;

— потрібно значно збільшити фінансові інвестиції для фермерських господарств, через державну допомогу, кошти місцевої влади, кредитів банків, кошти переробних підприємств, без такої допомоги подальший розвиток фермерських господарств буде проблематичним;

— щодо кооперації, то потрібно вивчити досвід діяльності кооперативних формувань у зарубіжних країнах, де він існує 200 років, і розробити державну програму послідовного впровадження її в країні.

Література:

1. Гуцаленко О.О. Європейське фермерство / О.О. Гуцаленко // Агроінком. — 2008. — № 3—4. — С. 51—53.
  2. Кропивко М.М. Розвиток матеріально-технічної бази селянських (фермерських) господарств / М.М. Кропивко // Економіка АПК. — 2003. — № 1. — С. 69—75.
  3. Макаренко П.М. Фермерство України у контексті тенденцій розвитку світового сільського господарства / П.М. Макаренко, Л.Л. Мельник // Економіка АПК. — 2008. — № 4. — С. 145—152.
  4. Різник Н.Л. Міжнародна практика інвестування аграрного сектору. / Н.Л. Різник // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник нових праць. / Науковий редактор І.К. Бондар. — К., 2008. — № 12 (91). — С. 65—67.
  5. Статистичний збірник "Сільське господарство Дніпропетровської області" / За ред. О.М. Шпильової. — Д.: Головне управління статистики у Дніпропетровській області, 2011. — С. 198.
  6. Статистичний збірник "Фермерські господарства Дніпропетровської області у 2010 році" / За ред. І.В. Почиталіної. — Д.: Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Дніпропетровській області. — 2011. — 79 с.
- Стаття надійшла до редакції 22.02.2012 р.*